

BİR DEĞER OLARAK İNSAN HAKLARI ve İNSAN HAKLARI BİLİNCİNİN GELİŞİMİNDE DEMOKRASİNİN ROLÜ

œ

*Fikri GÜL**

ÖZET

Bu makale, insan haklarının kaynağını, insanın ahlaki doğasına dayandıran ve insan hakları bilincinin gelişiminde demokrasinin rolünü açıkça ortaya koyan bir yaklaşımı esas almaktadır. İnsan haklarının özünü 'bütün insanların eşit olduğu' ilkesinin oluşturduğu vurgulanan bu makalede, insan haklarının evrensel nitelikte ve vazgeçilemez haklar olduğu gerçeğinin altı çizilmiştir. Demokrasinin temel ilkelerinin insan haklarının varlığı ve onların korunması bağlamında önemli işlevleri olduğuna dikkat çekilen bu makalede, demokrasinin gelişmesi ile insan hakları bilincinin gelişmesi arasında bir paralellik olduğu gösterilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İnsan Doğası, İnsan Hakları, İnsan Hakları Bilinci, Demokrasi

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

İnsan, varlık yapısı gereği evrende “özel” bir konuma sahiptir. İnsanın bu özel konumu onun, düşünen, değerlendiren, değer atfeden bilinçli bir özne oluşundan kaynaklanmaktadır. Kuşkusuz insan hem biyolojik hem de sosyal bir varlıktır. Diğer canlılar gibi evrenin bir parçasıdır. Ancak insanın varoluşsal gerçekliği dikkate alındığında onun diğer canlılardan farklı olduğu görülecektir. İnsan, bizatihi “insan olmaklık”tan kaynaklanan değerli bir varlıktır. İnsanın değerli bir varlık oluşu, onun evrendeki diğer canlılar arasındaki yerinden ve özellikli konumundan kaynaklanmaktadır.

İnsanın özellikleri ve sahip olduğu olanakların bütünü göz önünde bulundurulduğunda bunların “insanın diğer canlılarla ortaklaşa taşıdığı özelliklere ek özelliklerdir. İşte bu özellikler ve olanaklar “insanın değerini” ya da “onurunu” oluşturur” (Kuçuradi, 2007). Bir başka deyişle, insana özgü olan ve onun doğuştan getirmiş olduğu özellikler onu değerli bir varlık yapar. Her insanda bulunan ve insanın sadece insan olmasından kaynaklanan bu özelliklerin korunması ve geliştirilmesi düşüncesi “insan hakları” kavramının kaynağını oluşturmaktadır (Kuçuradi, 1998).

-I-

İnsan hakları düşüncesinin kökleri Eski Yunan uygarlığına kadar uzanır (Erdoğan, 2007; Coşkun, 2006; Cemalmaz, 2003; Ağaoğulları, 1994). Tarihsel arka plana bakıldığında, Eski Yunan filozoflarından olan sofistlerin insan merkezci yaklaşımları ile başlayan, 1215’de İngiltere kralının yetkilerini sınırlandıran “Magna Carta Libertatum (Büyük Hürriyet Fermanı)” ile devam eden, Aydınlanma Döneminde Jean-Jacques Rousseau’nun “toplum sözleşmesi” kuramıyla yeni bir boyut kazanarak insan hakları düşüncesinin Avrupa ve Amerika’daki gelişmesine katkı sağlayan (Amerika’da 1776 yılında yapılan “Virginia İnsan Hakları Bildirisi” ile), 1789 yılında Fransa’da “İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi” ile ivme kazanan ve nitekim 10 Aralık 1948 yılında “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi” ile sonlanan bir süreçle karşılaşırız (Erdoğan, 2007; Berktaş, 2004; Göze, 2007; Uslu, 2007).

İnsan haklarının evrensel nitelikte olması ve insana ait değerleri ifade etmesi bu hakların yere ve zamana bağlı olmaksızın her yerde ve her durumda saygı gösterilecek haklar olduğunu da bize gösterir. Özellikle

vurgulamak gerekir ki, insan hakları sonradan verilmiş haklar değildir. Bu haklar her insanın doğuştan getirdiği korunması ve geliştirilmesi gereken haklardır (Akıllıoğlu, 1995). Bu haklar insanlara lütfedilen veya onlara bağışlanan değil, insan olmanın bir gereği olarak vardır. İnsana ait olan ve onun değerini ifade eden bu haklar, insanı “amaç” olarak gören bir bilincin yardımıyla ancak korunup geliştirilebilir. İnsan haklarının evrenselliği de bu bilinç yardımıyla anlamlı hale gelebilir. İnsan haklarının evrensel nitelikte haklar olduğunun kabul edilmesi ünlü filozof Kant’ın da dediği gibi ancak “aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun” (Kant, 2009: 38) ilkesiyle mümkün olmaktadır. Diğer bir söyleyişle, kendin için istediğin, kendine uygun gördüğün bir davranışı tüm insanlar için de isteyebiliyorsan, yani ahlaki davranabiliyorsan o zaman insan haklarının evrensel nitelikte haklar oldukları bilincine de ulaşmış olursun.

İnsan haklarının özünü ‘bütün insanların eşit olduğu’ ilkesi oluşturmaktadır. Buradaki eşitlik vurgusu hiç kuşkusuz ki, ‘hak’ eşitliğidir. Yasaların yapılması ve uygulanması sırasında bütün yurttaşların bu eşitlik ilkesine göre saygı görmesi esastır. Bütün insanların eşit olduğu, temel hak ve özgürlüklerden bütün insanların eşitçe faydalanabildiği bir toplumsal düzende insan haklarından söz edilebilir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 1. maddesindeki “her insan özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğar” ile, 7. maddesindeki “herkes, yasa önünde eşittir ve ayırım gözetilmeksizin yasa tarafından eşit korunmaya hakkı vardır” ilkeleri söz konusu edilen “hak” eşitliği kavramını en iyi yansıtan örnekler olarak gösterilebilir (Uluseller ve Ulusoy, 2008). Bu haklar ancak özgürlük ortamında korunup geliştirilebilirler. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, insan haklarının korunup geliştirilmesinde özgürlüğün hayati bir önemi vardır. Özgürlüklerin olduğu yerde insan haklarından söz edilebilir. İnsana ait taleplerin dile getirilmesi ve bu taleplerin karşılanması noktasında özgürlük ortamının vazgeçilmez bir zorunluluk olduğunu söyleyebiliriz. Biliyoruz ki, eşitlik ve özgürlük demokrasinin olmazsa olmazlarıdır. Her şeyden önce hem özgürlük hem de eşitlik düşüncesi insana özgü, insana insan olduğu için değer veren, onu anlamlı ve değerli kılan ve insanın kişiliğine saygıyı önceleyen bir inanca dayanır. Eşitlik olmadan özgürlüğü tesis etmek mümkün değildir (Hayek, 2012; Ashford, 2012). Bu demektir ki, “özgürlüğün yolu eşitlikten geçer. Herkesin, maddi ve manevi kişiliğini geliştirmek için, özgürlüklerden eşit ölçüler-

de yararlanma olanaklarına sahip olmadığı bir düzen yetersizdir, eksiktir ve gerçek bir özgürlük düzeni sayılamaz. Bu bakımdan, eşitlik özgürlüğün ön koşulu ve onun tamamlayıcısıdır” (Göze, 2000: 392).

İnsan haklarının vazgeçilemez ve başkalarına devredilemez oluşu bu hakların niteliksel bakımdan da evrensel olduklarının bir göstergesidir. Bu çerçeve içinde insan hakları bilincinin gelişimi, insan olma bilincine sahip, insanın değerini kavrayan ve koruyan bir anlayışla mümkün olabilecektir. Bu bilinç, sorumluluk duymayı, insan olma sorumluluğu taşımayı ve insan olmanın koşullarını yerine getirmeyi gerektirir. İnsan hakları bilincinin gelişimine paralel olarak insan haklarının herkesçe korunması gereken haklar olduğu düşüncesi de yerleşmiş olur. Günümüzde insan haklarının öneminin giderek daha anlaşılır hale gelmesiyle birlikte bu hakların özenle korunması gereken haklar olduğu düşüncesinin de yaygın bir kabul gördüğü söylenebilir. İnsan hakları söz konusu olduğunda aslında temel kişi haklarından söz ediliyor demektir. Bu haklar insanın değeriyile doğrudan doğruya ilgili olan haklardır. “Bu hakların kişilere tanınması söz konusu olamaz, ancak kişilerde korunması söz konusu olabilir... Bu korunma-ya da korunmama- hem kişilerarası ilişkilerde kişilerin eylemleri ve kararlarıyla hem de toplumsal düzenlemeyle olur. Birincisi doğrudan doğruya etik bir sorundur; ikincisi ise doğrudan doğruya hukuk sorunu, dolaylı olarak da etik ve siyasal sorundur. Çünkü “devlet”in ana varlık nedeni bunları korumaktır; dolayısıyla her devlet bunları korumakla yükümlüdür” (Kuçuradi, 2009: 61).

İnsan hakları bilincinin gelişiminde demokrasinin rolü kuşkusuz ki son derece önemlidir. İnsan hakları kavramının tarihsel serüveni içerisinde demokrasi, sahip olduğu ilkelerle ve evrensel değerlerle hep insan haklarını koruyan ve geliştiren bir güç olmuştur. Demokrasinin temel ilkesi olan eşitlik ve özgürlük kavramları insan haklarının da varlık sebebi olmuştur. Daha da önemlisi demokrasi bilinci, insan hakları bilincinin gelişmesine, bu hakların varlığı ve kullanımı noktasında farkındalık yaratarak katkı sağlamıştır. Demokrasilerde asıl olan çok sayıda bireye en fazla özgürlük alanı yaratmak ve mümkün olabilen en çok seçenekleri sunmak ve bunları korumaktır. İnsan hakları açısından bakıldığında da mümkün olabilecek bütün seçeneklerin yurttaşlara eşit ölçüde sunulması ve bunların korunması temel bir ilke olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla demokrasilerdeki kişi özgürlüğü ve fırsat eşitliği insan haklarının da temelini oluşturmaktadır. Demokrasinin dayandığı halk egemenliği dü-

şüncesi insanı önceleyen ve onu değerli gören bir anlayışın sonucudur. İnsanın değerini korumak ve insanca yaşamasını temin edebilmek için demokratik yönetimlerin varlığı hayati önem taşır. İnsan hakları da insanı temele alan ve öznesi insan olan demokrasilerde varlığını sürdürebilir. Demokrasi düşüncesini haklar düşüncesinden ayırmak imkansızdır. Denilebilir ki demokrasi, insan haklarının varlık sebebidir. İnsan hakları bilincinin gelişip kurumsallaşmasında demokrasi olmazsa olmazdır. “Demokrasinin var olma koşulu siyasal eşitlik, tüm yurttaşlara aynı hakların verilmesi değildir yalnızca; demokrasi toplumsal eşitsizlikleri ahlaksal haklar adına dengelemek üzere bir araçtır aynı zamanda. Öyle ki, demokratik devlet, en savunmasız yurttaşlarına yasanın belirleyeceği sınırlar çerçevesinde, devletin kendisinin de içinde bulunduğu, eşitsizlik içeren bir düzene karşı gelme hakkını tanımalıdır”(Touraine, 2002: 38). İnsan hakları bu anlamda, etik değer ve ilkelerle kendi varoluşunu ortaya koyan, insana ve onun değerlerine ait her ne varsa bunları öne çıkaran haklardır. Bir başka deyişle insan hakları, insanın değerini ve onurunu korumayı ilke edinen ve onlara saygı duyulacak haklar muamelesi yapılmasını önceleyen ahlaki haklardır.

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesinde demokrasinin önemli olduğundan söz etmiştik. Yönetim biçimi demokrasi olan bir devlette ancak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi politik öncelikli bir hedef olarak belirlenebilir. Demokrasinin doğası gereği insan haklarına aykırı norm ve görüşleri dışlaması, demokratik işleyişin insanı merkeze alan yönetim anlayışı, insan hakları bilincinin gelişiminde demokrasinin önemli bir yere sahip olduğunu da bize göstermektedir. Hiçbir ırk, cins, dil veya din ayrımı gözetmeksizin insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı göstermek ancak demokratik bir yönetim anlayışıyla mümkündür. Bir devletin çağdaşlığı o devletin insan haklarına duyduğu saygının ölçüsü ile doğru orantılıdır. Demokrasinin gelişmesi insanların “hak” düşüncesine olan bakışını da olumlu anlamda etkilemiş ve “eşit yurttaş”lık bilincini üst seviyelere taşımıştır. Günümüzde insan haklarının önemi eskiye oranla oldukça daha iyi kavranılmış durumdadır. Artık daha iyi anlaşılmıştır ki “insan hakları, sosyal ve siyasal refahımızın en önemli göstergesi olarak kabul edilmektedir”(Atreya, 1986: 85).

-II-

Demokrasilerde her bireyin diğeriyle eşit statüde olması bir gerekliliktir. Bu gereklilik aynı zamanda insan hakları açısından da geçerlidir. Çağdaş demokrasilerin temel felsefesini insan haklarına saygıyı esas alan, hukukun üstünlüğü çerçevesinde bireylerin temel hak ve özgürlüklerden eşit olarak yararlanması oluşturmaktadır. İnsan haklarının temelinde kuşkusuz ki hoşgörü son derece önemli bir yer tutmaktadır. Hoşgörü aslında insan olma bilincine varmış kişilerin bir özelliğidir. Hemen belirtmeliyim ki hoşgörü, kişiyle sınırlı olan bir etik değer değildir. Aileden başlayarak toplumu ve devleti de içine alan geniş yelpazeli bir kavramdır. Her insanın diğerdinden farklı karakter ve kişilik özelliklerine sahip olduğu dikkate alınırsa hoşgörünün önemi daha da iyi anlaşılır. Farklı kişilik özelliklerine sahip, farklı düşünen ve eyleyen insanlara karşı tavrımız bizim hoşgörü anlayışımızı gösterir. Bu tavır hem kişide, hem toplumda, hem de devletteki medeniyet seviyesinin de bir göstergesidir. Bir başka deyişle hoşgörü, “başka inanç ve kanaatlere saygılı olmak, farklı ifadelerden rahatsız olmamak halidir” (Öner, 2005: 115). Yani, insani olan, ahlaki olandır hoşgörü. Farklı düşünsek bile farklılıkların da insani birer özellik olduğunu bilmektir hoşgörü. Hepsinden öte, inançlarını, kabullerini, yaşam biçimlerini paylaşmasak bile onlara saygı duymayı bilmektir hoşgörü. Bu yönüyle bakıldığında hoşgörü ancak demokrasilerde yaşanan ve yaşatılan bir erdemdir. Anlamını demokrasilerde bulan hoşgörü, insan eşitliğine ve onuruna saygı duymayı temele alan etik bir değerdir. “Hoşgörü, demokrasilerde daha anlamlı olur. Çünkü demokrasi bir hoşgörü rejimidir. Çoğulculuğu temele alan demokrasi ve hoşgörü, farklılıkların bir arada var olmasına olanak verir. Demokrasi, hoşgörüye; hoşgörü de saygıya dayanır...Birbirlerine karşı hoşgörü gösterecek bir anlayışa sahip olmayan kişilerin oluşturduğu toplumlarda, demokrasinin gelişmesi olanaksızdır”(Çüçen, 2011: 203).

İnsan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınarak korunması ve geliştirilmesine en uygun yönetim biçimi demokrasidir. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde sosyal hukuk devleti ilkesi geçerli olduğundan insan hakları ile ilgili talepler aynı ilke çerçevesinde değerlendirilmektedir. Demokratik hukuk devletinde yurttaşların hak ve özgürlük talepleri onların insan olmalarının bir gereği olarak değerlendirilmekte ve bir “hak” olarak görülmektedir. Bu bağlamda özellikle ifade özgürlüğü, demokrasinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. İnsan hakları söz konusu ol-

duğunda ifade ve kanaat özgürlüğü bu hakların kullanımı bağlamında son derece önemlidir. İnsana ait özelliklerin onların temel hak ve özgürlüklerini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Demokraside bu hakların varlığının kabul edilmesi ve onların özgürce kullanılmasını önceleyen ilkeler mevcuttur. Çünkü demokrasi özü gereği farklılıkları ve çoğulculuğu temele alan, farklılıkların zenginlik olduğunu kabul eden bir anlayışın adıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 2. Maddesindeki “Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş ya da benzeri başka bir statü gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin bu bildirgede öne sürülen tüm hak ve özgürlüklere sahiptir” ile 19. Maddedeki “Herkesin görüş ve anlatım özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak, karışmasız görüş edinme ve herhangi bir yoldan ve hangi ülkede olursa olsun bilgi ve düşünceleri arama, alma ve yayma özgürlüğünü içerir” ifadeleri demokrasinin ruhunu yansıtmaları, demokrasi ile insan hakları arasındaki yakınlığın derecesini göstermesi bakımından son derece önemli örneklerdir.

İnsan hakları bilincinin gelişiminde demokrasinin “insan haklarına saygı”yı esas alan ilkesel yaklaşımının önemli olduğu son derece açıktır. Çünkü insan haklarına saygı, insanın değerli ve onurlu bir varlık olduğu gerçeğine dayanır. Demokrasi, bir yaşama biçimidir ve asla keyfiliği kabul etmez. Demokrasinin özü özgürlüklerdir, ancak özgürlükler sınırsız serbestliği değil sorumlu olmayı gerektirir. Demokrasinin ruhuna uygun bir yönetim anlayışında bireylerin sorumluluk içinde ve kendi dışındaki bireyleri de düşünerek hareket etmeleri gerekir. “Demokrasi öyle bir değer ki, bu değerlerin şekillendiği toplumda insan doğuştan getirdiği bazı özelliklerini geliştirebilir. Çünkü demokrasinin yaşam biçimi olduğu toplumlarda, kişi insan hak ve özgürlüklerini en iyi şekilde kullanabilir ve geliştirebilir” (Çüçen, 2011: 371). İnsan hakları bilincinin hem bireylerde hem toplumda hem de devlette giderek yaygınlaşması ve kurumlaşması kuşkusuz ki demokrasinin yönetim biçimi (aynı zamanda yaşam biçimi) olarak benimsenmesiyle mümkün olacaktır. İnsan haklarının gelişme kaydetmesi ve bu haklar konusundaki duyarlılığın artması ancak demokrasinin ileri seviyelere taşınmasıyla, yani ileri demokrasiyle sağlanabilecektir. Demokrasinin çıtası yükseldikçe insan hakları konusundaki hassasiyetin ve algının da olumlu anlamda bundan etkileneceğini, sürecin birlikte hızlı bir ivme kazanacağını söyleyebiliriz.

SONUÇ

Sonuç olarak denebilir ki, insan haklarının korunması, geliştirilmesi ve insan hakları bilincinin üst seviyelere çıkarılması ancak demokrasiyle mümkündür. Demokrasinin varlık koşulu olan eşitlik, özgürlük ve çoğulculuk gibi insanı merkeze alan onu önceleyen ilkeleri, insan hakları kavramında varlık bulan ve ona değer katan başlıca kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokratik hayatın gelişmesi doğrudan insan hakları alanını etkileyecektir. Dolayısıyla insan hakları konusunda bir bilinç oluşturmak isteniyorsa öncelikle demokrasinin alanını genişletmek gerekir. İnsan haklarına temel oluşturması bakımından demokrasinin bütün kurum ve kuruluşları ile yerleşmesi ve demokrasi düşüncesinin bütün bireylerde içselleştirilmesi hayati bir öneme sahiptir. Gelişmiş bir demokrasinin insan hakları söz konusu olduğunda toplumsal bir farkındalık yaratmak suretiyle bu alana en büyük katkıyı sağlayacağını söylemek güç olmasa gerek. Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi demokrasi, insani olanakların ortaya çıkarılması, geliştirilmesi ve kullanılmasında ön açıcı ve sonuç alıcı bir yönetim biçimidir. Demokrasi düşüncesinin gelişmesi ve ilerlemesi insan hakları bilincinin gelişmesi ve kurumsal bir kimlik kazanmasında belirleyici rol oynayacaktır. İnsan hakları söz konusu olduğunda demokrasinin en temel unsurlarından birisi olan sivil toplum örgütlerinin kamuoyu oluşturma çabalarının da çok değerli olduğu unutulmamalıdır. İnsan hakları bilincinin oluşturulması ve bu bilincin geliştirilmesi kuşkusuz insanın kendisini tanımasından geçer. Sokrates'in de dediği gibi, 'kendini bilmek', 'kendini tanımak' insan olmanın, erdemli olmanın en temel göstergesidir. Kendini bilen, kendini tanıyan kısaca empati yapabilen herkesin insan haklarının doğal savunucusu olduğunu söylemek abartı olmasa gerek. Akıl ve vicdan sahibi hiç kimsenin insan hakları gündeme geldiğinde bu hakların karşısında olmaması gerekir. Çünkü bu haklar, insanın doğası gereği sahip olması gereken haklardır. Hiçbir kişi, kurum ve güç tarafından bir lütfmuş gibi insana sunulan haklar değildir. İnsanın onurlu ve değerli bir varlık olmasından kaynaklanan haklardır. Bir başka deyişle, insan haklarının kaynağı bizatihi insanın ahlaki doğasıdır. Şu unutulmamalıdır ki, insan haklarına bakış insanın ahlaki duruşunun da bir göstergesidir. ▽

KAYNAKLAR

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (1994), **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Kitabevi, Ankara.
- AKILLIOĞLU, Tekin (1995), **İnsan Hakları: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi, Ankara.
- ASHFORD, Nigel, (2012), **Özgür Toplumun İlkeleri**, Liberte Yayınları, İstanbul.
- ATREYA, J. P. (1986). "Temel İnsan Hakları ve Barış", **Dünya Problemleri Karşısında Felsefe Uluslar arası Semineri**, *Bildiriler Kitabı* (Yay. Haz.: İoanna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- BERKTAY, Fatmagül (2004), "Kadınların İnsan Hakları Gelişimi ve Türkiye", **Sivil Toplum ve Konferans Yazıları No 7**, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- CEMALMAZ, M. Semih (2003), **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Legal Yayıncılık, İstanbul.
- COŞKUN, Vahap (2006), **İnsan Hakları Liberal Bir Açıdan Tahlil**, Liberte Yayınları, Ankara.
- ÇÜÇEN, A. Kadir (2011), **İnsan Hakları**, MKM Yayıncılık, Bursa.
- ERDOĞAN, Mustafa (2007), **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Orion Kitabevi, Ankara.
- GÖZE, Ayferi (2000), **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul.
- HAYEK, Friedrich A. (2012), **Hukuk, Yasama ve Özgürlük**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KANT, Immanuel (2009). **Ahlak Metafizığının Temellendirilmesi** (Çev. İoanna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- KUÇURADI, İoanna (1998), **Uludağ Konuşmaları**, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu.
- (2007), **İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- (2009), **Çağın Olayları Arasında**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖNER, Necati (2005), **İnsan Hürriyeti**, Vadi Yayınları, Ankara.
- TOURAINÉ, Alain (2002), **Demokrasi Nedir?** (Çev. Olcay Kunal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ULUSELLER, Ayça ve Orçun Ulusoy (2008), **Avrupa ve İnsan Hakları Mekanizmaları**, İnsan Hakları Gündemi Derneği, Ankara.
- USLU, Cennet (2007), **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri: Doğal Hukuk ve Doğal Haklar**, Doktora Tezi, HÜSBE.

